

Бялик В.Д., Дев'ятих Ю. В.,
Чернівецький Національний Університет ім. Ю. Федьковича

СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ СМISЛУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

В статті описано метафору та метонімію як основні типи транспозиції смислу лексичних. В результаті дослідження виявлено, що транспозиція смислу лексичних одиниць відбувається завдяки спеціалізації загальноживаного слова шляхом "переходу" його основного значення за подібністю (метафора) чи сумісністю (метонімія).

Ключові слова: метафора, метонімія, неологізм, концепт, комп'ютерна сфера, терміносистема.

В статье описана метафора и метонимия как основные типы транспозиции смысла лексических единиц. В результате исследования обнаружено, что транспозиция смысла лексических единиц происходит благодаря специализации общеупотребительного слова путем "перехода" его основного значения за подобием (метафора) или совместимостью (метонимия).

Ключевые слова: метафора, метонимия, неологизм, концепт, компьютерная сфера, терминосистема.

Metaphor and metonymy as the main types of the lexical meaning transposition are described in this article. The result of this research work shows that the lexical meaning transposition lies in the specialization of a commonly used word with the help of "transition" of its main meaning by means of similarity (metaphor) or compatibility (metonymy).

Key words: metaphor, metonymy, neologism, concept, computer technology sphere, terminological system.

Метою нашого дослідження є виявлення та характеристика семантичних процесів, які відбуваються в сучасному термінологічному дискурсі англійської мови; з'ясування ролі метафори й метонімії як елементів її становлення й розвитку.

Метафора як об'єкт наукового дослідження практично завжди, з часів античності і до наших днів, користувалася увагою гуманітарних дисциплін. Тим не менш, є підстави вважати, що саме в останні десятиліття ХХ ст. вивчення метафори перейшло на якісно новий рівень. Цей період відзначений не тільки різким збільшенням кількості праць з даної теми (див. Оганьян А.М., Клименова Ю.І., Шереметьева А.О., Фоменко О. В., Шустрова С.В. та ін.), але і переведенням об'єкта в іншу парадигму дослідження, що відкрило нові перспективи для розгляду метафори як елементу мови і мислення (див. Липилина Л.А., Кустова Г.І., Будаев Е.В., Zoltán Kövecses та ін.). Якщо раніше метафора розглядалася переважно як засіб створення образності в мові і спосіб "прикраси" мови, тобто в рамках риторики, поезики, стилістики та теорії літератури, то у 70-тих роках почалося активне вивчення метафори в парадигмах когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, яке показало, що метафора є необхідним, "неминучим" елементом мови, адже являє собою такий спосіб усвідомлення світу, без якого людина не може обійтися. Те, що метафора пов'язана з певними когнітивними структурами і є необхідним мовним засобом, доводиться вже самим фактом поширеності метафоричних номінацій у різних підсистемах мови і мовних жанрах від мови науки до мови термінології [2, с. 4]. Так, метафора у мові науки, здавалося б, суперечить головним вимогам, що виставляються до наукової термінології – "строгості" номінації, тобто відповідності терміна поняттю, і його однозначності [4, с. 48]. Однак ретельне вивчення ролі метафори у розвитку мови науки виявило причину її поширеності в термінології: метафора здатна виражати гіпотезу, задаючи особливий напрямок осмислення досліджуваного об'єкта [7, с. 73].

Відомо, що метафоричне відображення нового поняття в мові відбувається через асоціації за подібністю, а метонімічні транспозиції реалізуються внаслідок асоціацій за суміжністю. Метонімічне зіставлення предметів відбувається за ознакою суміжності, тобто належності їх до одного кола явищ, до понять одного порядку, пов'язаних часовими, просторовими, причинно-наслідковими та іншими відношеннями. Метонімія відображає постійні контакти між об'єктами й типизується, створюючи семантичні моделі багатозначних слів. Мовознавці Д. Шмельов, Р. Якобсон, М. Гаспаров подають класифікації метонімічних транспозицій, але жодна з них не є повною, оскільки стосується того чи іншого аспекту метонімії [17, с. 104; 18, с. 328; 6, с. 404]. Як свідчать лінгвістичні праці, найчастіше метонімічні транспозиції відбуваються в одному напрямку, проте у багатьох випадках метонімія може відбуватися й у зворотному напрямі, напр.: *процес* ↔ *результат процесу*, *процес* ↔ *предмет* та ін. У когнітивній семантиці метонімія пояснюється рухом знака з одного елементу когнітивної моделі (пропозиції, фрейму) до іншого (Дж. Лакофф, Р. Дірвен, А. Барселона, Р. Гіббс та ін.) [12, с. 346].

Відомо, що у європейській традиції першим, хто поставив питання про евристичні можливості метафори, був Арістотель. Розглядаючи цей мовний засіб, перш за все, як атрибут ораторського і поетичного мистецтва, Арістотель аналізує і логічний механізм метафори, що обумовлює її здатність висловлювати знання про світ.

Найсучасніше пояснення механізму метафори здійснюється в когнітивному аспекті. У когнітивній лінгвістиці найбільш поширеною є діяльнісна теорія концептуальної метафори, розроблена американськими мовознавцями Дж. Лакоффом і М. Джонсоном в аспекті постульованої ними досвідної парадигми. Згідно з їхньою теорією, метафора є використанням знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, притаманної повсякденній мові й мисленню людини, а не лише художньому дискурсу, і керується набутим у процесі спільної діяльності етносу досвідом [14, с. 326 -329].

У даній статті досліджується явище метафори та метонімії, як основних типів транспозиції смислу лексичних одиниць в словотвірному аспекті в термінологічному дискурсі (на матеріалі метамови комп'ютерних технологій). Матеріалом дослідження слугували понад 400 лексичних новотворів комп'ютерної термінології, лексико-семантичних варіантів та словосполучень, які виникли в англійській мові за останні роки. Основними джерелами до-

слідження були електронні словники та довідники нової лексики, інтернет джерела, періодичні видання англomовних країн.

"У процесі метафоризації терміна, – пише А. Вежбицька, – виявляються закладені у мові протиріччя: безпосереднє лінійне оточення слова змінюється новим" [4, с. 49]. Так, слово *stand-alone* вживалося для характеристики обчислювальної системи та підсистеми, яка здатна працювати самостійно, без з'єднання з іншою системою або підсистемою, а в загальноновживаній мові воно вживається по відношенні до будь-якого об'єкта в значенні "такий, що діє самостійно, незалежно; самодостатній".

Комп'ютерні метафори представляють інтерес тим, що всі вони належать до якихось тем, так наприклад як тема офіс (*office*): комп'ютер (*desktop*), файл (*file*), папка (*folder*), корзина (*recycle bin*) – та навіть шпалери (*wallpaper*) – це все нам нагадує про звичайнісінький офіс. А ось і ще декілька прикладів: книги (*books*): веб-сторінка (*web page*), закладка (*bookmark*), проглядати веб-сторінки (*to browse the Web*); транспорт(*transport*): інформаційна супермагістраль (*information highway*), веб-транспорт (*web traffic*); традиційна пошта (*traditional mail*): поштова скринька (*mailbox*), голосова пошта (*voicemail*), адреса (*address*), електронна адреса (*email address*); маленькі тваринки (*small animals*): жук (*bug*), слимакова пошта (*snail mail*), мишка (*mouse*) [19].

Утворюючи терміни шляхом метафоризації, використовують як інгерентні асоціації, які стимулюють перенесення назви на основі реальної схожості, так і адгерентні, пов'язані зі здатністю людського розуму пізнавати світ за рахунок аналогії з властивостями інших об'єктів [15, с. 230-233]. Проаналізувавши та підрахувавши всі метафори-новоутворення, можемо стверджувати, що здатність людського розуму пізнавати світ за рахунок аналогії з властивостями інших об'єктів є надзвичайно високою, тобто адгерентні асоціації превалюють над інгерентними.

У ході даного дослідження було опрацьовано 80 термінів-новоутворень, які представляли собою метафору, а також виявлено, що семантична транспозиція смислу лексичних одиниць базується на: аналогії (26), схожості за властивостями (14), схожості за функціями (25) чи місцем розташування (5), за одиницею виміру (1) та за характеристиками (9) (прикладні наведені нижче).

Прикладом аналогії може бути новоутворення *e-mail hygiene* – це засоби та методи, які захищають комп'ютер від вірусів, прикріплених до електронних листів та спамів, так само як і засоби гігієни, якими ми користуємось, щоб захистити наш організм від вірусів.

"The major thrusts of e-mail hygiene are spam management and security from viruses and other e-mail threats, including hacker attacks." (Computing Canada, 2009)

Наступні декілька інновацій утворилися внаслідок схожості за функціями. Напевне найбільш яскравою комп'ютерною метафорою є *spam*. *Spam* – це торгова марка в Америці, яка виготовляє фарш та консерви, які широко використовувались під час Другої Світової війни, коли було важко дістати свіже м'ясо. Через те, що людям приходилось їсти багато такого консервованого м'яса, слово стало причиною багатьох жартів.

В світі комп'ютерної техніки, слово *spam* є еквівалентом до слова *junk mail* (поштове сміття). Ці слова стосуються повідомлень, які надходять нам на електронні адреси без нашої згоди на це, особливо реклама. Такі повідомлення надсилаються тисячам людей одночасно. Цей процес називається *spamming*, а люди які цим займаються – *spammers*. Інтернет користувачі страшенно не люблять спамінг, а спамери можуть отримувати величезну кількість лайливих електронних листів, відомі як "флейми" *flames* (ще одна комп'ютерна метафора). Слово *flame* є полісемантичним в англійській мові, одним з його лексико-семантичних варіантів є "полум'я, спалах", що заклало основу генези нового концепту "спалах негативних емоцій, почуттів", як при суперечці, так і в результаті отримання користувачами інтернет мережі багато непотрібної реклами (це стосується саме комп'ютерної сфери).

Семантичну транспозицію смислу лексичних одиниць, яка базується на схожості за місцем розташування можна простежити, проаналізувавши новий термін *skyscraper ad*, що позначає рекламу на веб-сайті яка з'являється вертикально.

"The site is also selling the popular, new skyscraper ad unit, which runs vertically down the right-hand of some interior pages." (Advertising Age, 2008).

Широке використання метафори підтверджує думку дослідників в галузі когнітивної лінгвістики про те, що "людська концептуалізація і, тим самим, мовна семантика, носить, головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш або менш складних об'єктів базується на переосмисленні базисних понять людського досвіду" [10, с. 127]. Метафора, слушно зауважує Н.Д. Петрова, "є гносеологічною моделлю свідомості людини" [12, с. 231], адже вчені довели креативність метафори, її гносеологічну функцію, оскільки, "коли ми використовуємо метафору, в нас є водночас дві думки про дві різні речі, до того ж ці думки взаємодіють між собою всередині одного єдиного слова чи вислову, значення якого й є результатом контекстуальних зрушень, тоді як в основі метафори лежить запозичення чи взаємодія ідей та зміна контексту" [13, с. 47].

Аналіз особливостей метонімічного перенесення в термінологічному дискурсі й, зокрема, в метамові комп'ютерних технологій потребує передусім чіткої класифікації різновидів моделей семантичного зрушення. Серед певної кількості класифікацій видів метонімії за типом асоціацій, найбільш повними й точними, на нашу думку, є класифікації О.О. Реформатського (1996) та М.В. Бондаренка (1980), за якими виділяється чотири основні типи метонімічного перенесення: локальний, каузальний, темпоральний і атрибутивний. Досліджуючи моделі метонімічного зрушення в комп'ютерному тексті (із 32 проаналізованих термінів-новотворів, які представляли собою метонімію), ми можемо зробити висновок, що тут виявлені всі типи метонімічного перенесення, причому можна відзначити більшу чи меншу частотність різних моделей, а саме: властивість → предмет (1); предмет → властивість (2); ознака → об'єкт (3); об'єкт → ознака (1); процес → властивість (6); процес → особа (2); об'єкт → властивість (5); ім'я історичного об'єкту → властивості цього об'єкту (2); історична постать → певні фізичні властивості цієї особи (1); ім'я особи → характерна риса цієї особи (2); ознака → процес (6), ознака → предмет (1).

Наприклад три наступні терміни отримали своє нове значення внаслідок транспозиції смислу за моделлю

ознака → об'єкт: mouse (порівняння маніпуляційного засобу з маленькою тваринкою через схожість форм), virus (комп'ютерний вірус швидко розповсюджується і спричиняє шкоду таким самим шляхом як і віруси розповсюджують хвороби між людьми) та menu (пропонує нам список речей на вибір точно так само як і меню в ресторані) отримали своє значення, а от термін memoгу (комп'ютерна пам'ять утримує інформацію так само як і людська пам'ять) отримав своє нове значення за схемою властивість → предмет.

Слідуючі семантичні інновації утворились внаслідок метонімічного переносу за схемою процес → властивість; властивість → процес. Mousetrapping, наприклад, означає засоби, які змушують користувача залишатися на одному сайті (за звичай порносайті) ґрунтується на первинному значенні цього слова. Неологізм “information scent”, позначає візуальні та лінгвістичні вказівки на те чи веб-сайт містить потрібну інформацію чи ні. Information scent є складовою концепту information foraging. Коли тварини добувають їжу, вони використовують свій нюх, саме так себе поведуть користувачі мережі, коли відкривають веб-сторінку вперше, одразу ж звертають увагу на картинки та текст даного веб-сайту, щоб вирішити чи даний сайт містить потрібну інформацію.

Значення неологізму guru site також ґрунтується на асоціаціях (об'єкт → ознака), що виникають з словом guru, адже воно означає спеціаліста, наставника в якійсь певній галузі. Guru site – це сайт створений спеціалістом певної галузі, на якому міститься вся інформація на дану тему.

“Finding a guru site in the area you're researching is like stumbling across a consultant or research librarian and tapping into their expertise, for free.”(quoted in Jargon Watch)

Нова лексична одиниця honeynet означає спеціальну програмку, яка “заманює” крєкерів і їхні дії можуть контролюватись. Моделлю для цього неологізму стало слово honeypot (горщик для зберігання меду, згодом стало також означати приманку для того, щоб спіймати кримінальних злочинців на місці злочину). Можемо зробити висновок, що семантична транспозиція даної лексичної одиниці відбувалася за схемою предмет → властивість.

Аналогічним способом (об'єкт → властивість) утворився неологізм zombie computer (комп'ютер в якому встановлено спеціальну програмку завдяки якій ним можна управляти на відстані).

Ще одним цікавим підтвердженням формування нового концепту у людській свідомості за рахунок переосмислення вже існуючого значення є неологізм piggybacker (людина яка користується безпроводним інтернетом без дозволу). Первинно слово piggybacker було вжито в 1564 році, як pick pack, згодом змінило свою форму до pick back, а ще пізніше до pig back, що означає носити (“возити”) когось на плечах та спині. Звідси можна зрозуміти переосмислене значення нового слова (процес → особа).

“Piggybacking, makers of wireless routers say, is increasingly an issue for people who live in densely populated areas like New York City or Chicago, or for anyone clustered in apartment buildings in which Wi-Fi radio waves, with an average range of about 200 feet, can easily bleed through walls, floors and ceilings.” (The New York Times, 2009)

Неологізм sock puppet також отримав своє нове значення в комп'ютерній сфері маючи попереднє первинне значення, на якому завдяки переосмисленню та схожим ознакам ґрунтувалось нове. Так, sock puppet – це лялька виготовлена з шкарпетки, яка надягається на руку або маріонетку. Отримавши ще одне нове значення і ставши неологізмом sock puppet, почало означати користувача, який реєструється під різними псевдонімами та коментує свою ж роботу або створює форум, дискусії (об'єкт → ознака).

“Siegel is not the only professional pundit to be caught in a sock puppet scandal. This year, Los Angeles Times business columnist Michael Hiltzik was stripped of his column and blog for using fake handles on his blog and those of his critics.” (The Boston Globe, 2008)

Слід також зупинитися на неологізмах, які виникли на базі власних імен (ім'я історичного об'єкту → властивість цього об'єкту), особливо на автономастичних словах та словосполученнях, тобто таких, що мають імена та прізвища, які вживаються узагальнено, символічно. Так наприклад, як назва відомого вірусу Trojan horse (програма яка видає себе за іншу програму) отримала таку назву через подібність функцій, які колись виконував Троянський кінь в міфології і те, що означає зараз. Часто внесок таких одиниць в словниковий склад розширюється за рахунок тих новоутворень, які виникають на їх базі. Неологізм targeted Trojan horse означає програму яка надсилається з електронними листами у вигляді прикріпленого файлу, такі листи містять назву, основний текст і навіть зворотну адресу, і все це тільки для того, щоб обманути реципієнта.

“Increasingly, targeted Trojan horses are being used to steal proprietary information, obtain intelligence to get an edge on rivals, and even, it seems, obtain access to sensitive military data.” (IEEE Spectrum, 2008)

Навіть таке відоме історичне ім'я як Беовульф знайшло собі місце в комп'ютерній сфері та дало основу для створення неологізму Beowulf cluster (за моделлю метонімічного переносу історична постать → певні фізичні властивості цієї особи) і почало означати недорогу суперкомп'ютерну систему створену з двох або й більше комп'ютерів з'єднаних високошвидкісною мережею. Як же пов'язані між собою Беовульф супергерой та Беовульф суперкомп'ютер? Пояснення цьому дає J.D. Biersdorfer в цитаті поданій нижче:

“Dr. Becker recalled that the name had been chosen by Dr. Sterling for a number of reasons, including a line loosely translated from ‘Beowulf,’ the epic Anglo-Saxon poem, that described the heroic Beowulf as having the strength of many.” (The New York Times, 2008)

Досліджуючи семантичну транспозицію смислу лексичних одиниць, дуже часто реалізується модель метонімічного перенесення ім'я особи → характерна риса цієї особи. Можемо побачити це на прикладі двох наступних новоутворів.

Pierre Salinger syndrome (синдром П'єра Селінджера) є також дуже цікавим новоутворенням саме через своє походження. Отож, синдром П'єра Селінджера – це схильність користувачів інтернет мережі вірити у всі нісенітниці та новини розміщені на сайтах. Після авіакатастрофи 1996 року, внаслідок якої загинуло 230 пасажирів, які знаходились на борту літака TWA Flight 800, в інтернеті почала з'являтися велика кількість історій про причину катастрофи. Після того, як колишній прес-секретар наткнувся на одну із них, він заявив, що має доступ до дуже

важливі інформації і вимагав, щоб працівники СБУ(ФБР) зв'язалися з ним. Після зустрічі з ним, останні переконалися, що це була звичайнісінька стаття з інтернету.

"Mugs may, however, find solace in the fact that the tendency to assume anything published on the Net must be true is so widespread that it has entered the language. It is known as Pierre Salinger syndrome." (South China Morning Post, 2009)

Частиною нашого наступного новоутворення є також прізвище однієї із американських співачок Барбари Стрейсенд, яка подала позов на фотографа, за те, що він фотографував узбережжя Каліфорнії і сфотографував її маєток. В результаті судової справи, фотографію побачили 420000 людей які відвідали сайт. Отже, Streisand effect – це великомасштабне розповсюдження інформації внаслідок зусиль приховати її.

"Another reason that litigation is an ineffective method for curbing online defamation is the "Streisand Effect," named after famous songstress Barbara Streisand." (Inside Counsel, 2008)

Наведені приклади, незалежно від типу метонімічного перенесення, демонструють характер перенесення назви з одного предмета на інший за суміжністю і, як результат, розширення екстралінгвістичного контексту мовлення, залучення до сприйняття попереднього мовного та позамовного досвіду творців й отримувачів інформації. Унаслідок метонімічного перенесення одна реалія отримує назву іншої, отже, особливістю вторинної номінації через метонімічне перенесення є те, що метонімічне значення характеризує певний об'єкт через його співвіднесеність із базовим.

Отже, із опрацьованих нами більш ніж 400 термінів, понад 100 із них були прикладами метафори та метонімії, а це підтверджує той факт, що обидва явища, присутні не тільки в художній літературі, але й в інших типах дискурсу, зокрема в термінологічному. Такий висновок зумовлює теми для подальших досліджень метафори та метонімії в малодосліджених типах дискурсу.

Література:

1. Алексеева Л. М. Термин и метафора / Л. М. Алексеева. – Пермь, 1998. – 250 с.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 3-15.
3. Арутюнова Н. Д. Метонимия и дискурс/теория, метонимические переносы. – М., 2004. – 302 с.
4. Вербицька О. А. Термінологічна лексика і метафоризація // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 47-50.
5. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика : Навчальний посібник. – Суми, 2004.
6. Гаспаров М. Л. Избранные труды. т. 2. О стихах. – М. : Языки русс. культуры, 1997.
7. Гусев С. С. Наука и метафора. – Л. : Издательство ЛГУ, 1984. – 152 с.
8. Дэвидсон Д. Что означают метонимические переносы. – М., 2004. – 236 с.
9. Дюжикова Е. А. Метонимия в словосложении. – Владивосток, 2004. – 159 с.
10. Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126-139.
11. Лотте Д. С. Перенос термина по смежности понятий // Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. – С. 51-58.
12. Петрова Н. Д. Лингво-гносеологические основы динамики фразеологической : Дис. докт. филол. наук : 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический университет. – К., 1996. – 463 с.
13. Ричардс А. А. Философия риторики // Теория метафоры : Сб. науч. работ. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44-67.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке. – М. : Наука, 1981. – 270 с.
16. Толочин И. В. Метонимия и интертекст в англоязычной поэзии. – СПб, 2006. – 313 с.
17. Якобсон Р. Заметки о прозе поэта Пастернака // Якобсон Р. Работы по поэтике. – М. : Прогресс, 1987. – С. 324-338.
18. Dictionary of computer and internet terms, 10th edition. – Barron's Educational Series, 2009. – 560 p.
19. Black M. Metaphor., 153-172.
20. Paul McFedries The Word Lover's Guide To New Words. – Режим доступу : www.wordspy.com